

Dr. Lovász Emese: Rákóczi család a bortermelő vidékeken

Az előadásom elején szeretnék először a bor történetéről beszélni, mert ahogy mondják, a bor története az emberiség története.

Az első borokhoz valahol a Kaukázus környékén szüretelték a szőlőt Krisztus előtt 5000 táján. Úgy tartják, a borkészítés technológiáját az egyiptomiak, a terjesztését a görögök tökéletesítették.

A szőlő az a növény, melyről a legtöbbet beszél a Biblia. Az Ószövetségben 212 alkalommal hallunk róla.

Kinek ne jutna eszébe Noé, aki „földművelő kezdte lenni, és szőlőt ültete. És ivék a borból, és megrészegedek – és meztelen vala sátra közepén.”

Bizony, nagy igazság van a rómaiak híres mondásában, mely szerint a „Borban az igazság, és a borban a vadság”. (In vino veritas – in vino feritas.)

Jézus első csodatétele is a borral kapcsolatos, amikor a kánai menyegzőn borrá változtatta a vizet. A legnagyobb szerephez pedig az utolsó vacsorán jutott a bor, amikor így szólt tanítványaihoz: igyatok ebből a pohárból mindannyian, mert ez az én vérem.

A magyar ember életében „...a világra fordulásától a koporsója rovásáig a bor mindenütt szerepelt. Hadas időkben és békekességben, viadal előtt és után, győzelemkor és vereség után, börtben és mátkázó hétben, menyegzői lakodalmakon és torokon.”

Bolgár-török jövevényszavaink (szőlő, bor, seprő, csiger) arról tanúskodnak, hogy eleink már szőlőművelési és borászati ismeretek birtokában érkeztek a Kárpát-medencébe. Itt pedig még létező szőlőkkel is találkozhattak, hiszen időszámításunk előtt a kelták, majd később a rómaiak magas szinten borázkodtak. Árpád magyarjainak érkezése előtt az avarok birodalma évszázadokra egyesítette a Duna által kettéosztott Kárpát-medencét. Hatalmuk gyengülésének okai között egyes források a mértéktelen borivást is felsorolják...

Eleink kezdetben a ligetes szőlőművelést folytatták: ennek lényege, hogy a szőlőt egy fára futtatták, majd a fa körül megritkították a bozótot. a szőlőt metszették, és egy következő, alkalmas fához lebújtatott vesszővel szaporították.

A középkorban egyre nagyobb teret nyert a szőlőművelés, már csak azért is, mert a keresztény liturgia, az egyházi közösségek mindennapi életvitele igényelte a bort. Gondolták-e, hogy Szent Benedek regulája szerint minden bencés szerzetesnek naponta minimum egy hemina, azaz mintegy 3 deciliter bor járt? De igényelte a bort a középkori konyha is: az ételek savanyítására bort használtak, és italként is bőven fogyott a zsíros, nehéz fogások után. Ajánlatos volt békeidőben is a sokszor fertőzött kutak vize helyett bort fogyasztani. Meg is jegyzi a történetíró, hogy amikor Zsigmond király hűtlenség miatt egy időre száműzte feleségét, Cillei Borbálát, oly sanyarú körülmények közé jutott, hogy még bort sem ihatott. Háborúk során pedig védő és lelkesítő ital volt a bor a katonák számára. Eger vár védői 1552-ben hatalmas mennyiségben fogyasztották a hordókban tárolt nedűt – két kocsmá is működött a várban az ostrom idején.

A 13. században lényegében kialakultak azok a szőlőtermő vidékek, melyek ma is meghatározóak. Az 1288. évi esztergomi vámjegyzék felsorolja ezeket: a szerémségi, a somogyi, a zalai, a sokorói, és a budai. Ezek közül a szerémségi volt a legértékesebb. A Duna és a Száva közti sziget dombjain termelt bort hajókon szállították, majd még távolabbra szekereken. Már ez is a jó minőséget jelzi, hiszen a sok rázkódás során előfordulhatott volna, hogy a finom nedű zavaros lötyként érkezik rendeltetési helyére. Mátyás királynak is ez volt a kedvenc bora, melyről azonban sajnos keveset tudunk. Sem arról, hogy milyen szőlőfajtákból, sem arról hogy mi módon készítették, nincsenek adataink.

Van azonban egy izgalmas kérdés, melynek feltárása még a kutatókra vár: az a tény, hogy a Hegyaljai szőlőművelés felvirágzása éppen egybeesik a szerémségi szőlők pusztulásával. A 16. században először a hadak útjává, majd török megszállta területté válik a Szerémség. Feltehető, hogy az ottani vallon telepések közül sokan elmenekültek, áttelepültek a Hegyaljára, ahol az Olasz-nevű falvak tanúsága szerint, szintén élt egy ide korábban betelepült, és szőlőműveléssel foglalkozó rétegük. Szerémi György (aki szülőföldje nevét viselte), és Szapolyai János udvari papja volt, sokat tartózkodott éppen Tokajban, ahol ura házat és szőlőt birtokolt. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy a Tokaji hegyen van Szerémi dűlő (bár mára ezt Szerelmi-nek hívják)...

A 12. század közepéig nem ismerünk olyan történeti forrást, mely a hegyaljai szőlőművelésre utalna. A névtelen jegyző, Anonymus igen sokat foglalkozik művében a vidékkel: ha lett volna itt szőlőkultúra, biztosan megemlíti.

A korai helynevek közül egyedül Szőlőské ismerjük, viszont a későbbi város- és falucímerekben gyakran találkozunk szőlőre utaló jelekkel.

A 15. század második feléig Hegyalja nem szerepel az elsőrendű bortermő tájak között. Tokaj-Hegyalja fogalma lényegében a mohácsi vész után alakul ki: ez a terület soha nem került török megszállás alá, és a három részre szakadt országban viszonylagos nyugalmat élvezett. Egyre többször találkozunk a hegyaljai bor dicséretével, mint említettük, magának a királynak, Szapolyai Jánosnak is

van itt szőleje, de hatalmas magyar főurak, így Dobó Ferenc, a Báthoriak és mások is telepítenek új szőlőket. Ennek jelentőségét az is bizonyítja, hogy Zemplén vármegye címerében 1550-től helyet kap az aranyat érő szőlő. Külön rendtartások szabják meg a művelés módját, a szüretet, a borkészítést, már csak a külön méretű -gönci- hordókat is rögtön meg lehet különböztetni a más vidékiektől.

Az igazi minőségi borok a 16. századtól kezdve jelentkeztek. Egy hagyomány úgy tartja, hogy a Tridenti zsinaton a pápát hegyaljai, tállyai borral kínálták, mely nagyon ízlett neki.

1570 körül egy szójegyzékben leírták az aszúszőlőbor nevét is, bár a hagyomány úgy tartja, hogy csak 1650-ben szedeti külön az aszúszemeket Szepsi Laczkó Máté, Lórántffy Zsuzsanna udvari papja. Mindenesetre 1655-ben az országgyűlés 79. cikkelye alapján ezt már kötelező megtenni a Hegyalján.

Az említett szójegyzéket Szikszai Fabriczius Balázs készítette el, és ebben 10-12 hegyaljai szőlőfajtát sorol fel, a jellemző tulajdonságaikkal együtt. Idézzünk néhányat közülük:

- Bakator : tüdő színű, jókora fürtű s szemű. Igen édes kellemes ízű, bora egyik a legjobbak közül való-írja.
- Fejér szőlő: az egyik legrégebbi fajtának tűnik, nagy cukortartalmára utal, hogy hozzá kapcsolják az aranycsepp mondáját.
- Ez a monda valamikor a középkorban keletkezett, de gyökerei az antikvitásig nyúlnak. Két változatával is találkozunk, az egyik az arany szőlővessző, a másik az arany szőlőszem. Az elsőről Mátyás történetírója, Galeotto ír, és a Szerémségre vonatkozóan. Ott termelt volna olyan szőlőág, mely „ két hüvelyk vastag, nem tiszta arany, a rajnai arany fajtájára üt. Gyűrűt készítenek belőle, mert az meggyógyítja a bibircsókot”. Hegyaljával kapcsolatban csaknem kétszáz év múlva tűnik föl a monda, amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem pataki várába Tokajból egy aranyszemecskéktől csodálatosan tömött szőlőfürtöt hoznak. Ezt megvizsgálja az udvari orvos, és termésaranynak mondja. Több tudós is látja, és megállapítják, hogy a föld ereiből kimosódott aranyat vonzotta magához a szőlő... Még a 18. század első felében is élt a hiedelem, hogy a Hegyalja, de elsősorban a Tokaji -hegy talaját különböző nemesfémek teszik termékenyvé.

Említi még az idézett szójegyzék a következő fajtákat:

- Góhér: korán érő, aranyos sárga színű, elsősorban étkezésre használták.
- Kecskecsöcsű: hosszú ideig eltartható csemege szőlő volt, bort csak ritkán készítettek belőle.
- Malozsa: igen édes csemege szőlő.
- Romonya: Itáliából származó fajta, vörös és fehér változata is létezett.
- Vadfekete: ezt többen a csókaszőlővel és a cigányszőlővel azonosították.

Meglepő, hogy az 1570-ben keletkezett jegyzék szerint a fajták jelentős része piros, vörös vagy éppen fekete volt, és nem szerepelt köztük a napjainkban is meghatározó két fajta, a furmint és a hárslevelű. A furminttal Szepsi Laczkó Máté kísérletezett először, a hárslevelű pedig még később tűnt föl a Hegyalján.

A fajták egy része kelet felé mutat, és itt vissza kell térnünk a török hódoltság hatásaira. A törökök vallási okokból nem fogyasztottak bort, bár itt is voltak kivételek: Szelim nevű szultánjukat biztosan nem véletlenül illették a „Részeges” jelzővel. Fogyasztották azonban a szőlőt asztali gyümölcsként, és itták a mustot is. Megjelenésükkel gazdagodott a magyarországi szőlőfajták sora is, így a török mazsola, a Góhér, a kék és fehér Kecskecsöcsű szőlő elterjedése valószínűleg hozzájuk köthető.

Tokaj-Hegyalja történetének legvirágzóbb korszaka az a közel 50 év volt, 1610-1660 között, amikor a Rákóczi család birtokában volt, és viszonylag békés időkben. Nem az egész Hegyalja tartozott hozzájuk, de birtokaikat rendszeresen igyekeztek kiterjeszteni. Erre az időszakra tehető az is, amikor a Hegyalján a kötelező robotmunkát elkezdte felváltani a bérmunka. Megjelenik egy olyan réteg a lakosok között, mely a későbbiekben is meghatározó lesz, ezek a kapások. A jobbágy ugyanis, még ha netán értett is a szőlőhöz, leginkább csak le akarta tudni a napot, és nem végzett minőségi munkát. Hamar kiderült, hogy a bérmunkával művelt szőlők terméshozama háromszor annyi lett, így a jól eladható hegyaljai bor érdekében korán elterjedtek a bérmunka különböző formái. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és felesége, Lórántffy Zsuzsanna gyakran Sárospatakon tartózkodott. Ez volt az az időszak, amikor a birtok központja Sárospatak lett, de megnövekedett Tokaj katonai és politikai jelentősége is. Itt volt ugyanis mindenféle kereskedelem kapuja, a Tiszán történő átkelés.

A 17. század közepétől kezdve II. Rákóczi György majd I. Rákóczi Ferenc uralkodása idején már a politikai helyzet egyre bizonytalanabbá vált, ami még csak fokozódott Thököly Imre kuruc felkelése során. Az egykori írások gyakran emlegetik, hogy a lakosok a labanc hadjáratok, és a bizony harácsoló kurucok miatt is hol kapálni nem tudtak, hol a szüretet nem tudták befejezni. A rájuk törő katonaság vagy elkobozta boraikat, vagy éppen váltságdíjba kellett adniuk azokat.

A lakosság számának csökkenése az 1600-as évek második felére drámai méreteket öltött, a rájuk rótt terhek azonban nem csökkentek. 1697-ben kirobbant a hegyaljai parasztfelkelés, melynek leverése után az utak és szőlők mellett a parasztok levágott és karóra tűzött fejei hirdették vereségüket.

A Rákóczi –szabadságharcban a hegyaljai birtokok jövedelme adta az egyik legfontosabb alapot. Történelmi családok képviselői, így a Báthoriak, Thurzók, Dobók, Ungnád Kristóf egri főkapitány már a 16. század első felében foglalkozott borkereskedéssel. A fejedelmi Rákóczi és Thököly-család egyaránt folytatta ezt a hagyományt, a 17. században. A szőlőterület a harcok viszontagságai ellenére is a kuruc korban a legnagyobb a Hegyalján. Lengyelország területén magyar borlerakat működik, de megindul a kereskedelem észak felé, Hollandia és Skandinávia irányába is. 1707-ben a fejedelem egy hordócska aszúbort küldött Nagy Péter orosz cárnak, remélve a magyar szabadságharc támogatását. Még a spanyol örökösödési háború is kedvezett a magyar borexportnak, mert Angliából kiszorult a spanyol és a francia bor.

Pontosan nem tudjuk, mikortól jelölték a szüret kezdetét Simon-Júda napját, október 28-át. Kétségtelen azonban, hogy ez valamikor a 17. század folyamán történhetett, a későn érő szőlőfajták és az aszúbor megjelenése után. Az egész területen ismert ma is a versike:

Rég felírta Noé Tokaj hegyormára,

Hegyaljai kapás, várj Simon-Judára.

Rákóczi, akit úgy is szoktak az egykori források emlegetni, a „Tokaj-Hegyalja örökös fejedelme”, a nemzeti szenteken, Istvánon és Lászlón kívül rendszeresen imádkozott a szüret napjának szentjéhez is. Biztosan az ő személye az oka annak, hogy a Hegyalján különösen megerősödött a Simon-Juda kultusz.

A szőlők és a szüret fontosságát jelzi, hogy II. Rákóczi Ferenc nevéhez fűződik az 1700-ban kiadott, 48. pontos szőlőművelési szabályzat.

1707-1708-ban 5 osztályba sorolták a szőlőterületeket értékük és fontosságuk szerint. A szabadságharc hadi eseményei közepette is igyekeztek elsőbbséget biztosítani a szőlőmunkáknak, és óvták, védték a termést a szüret idejéig.

A szabadságharc bukása után azonban a Rákóczi-birtokokat elkobozták, és 1711-ben már Trautsohn hercegnek szüreteltek a hegyaljai szőlőkben, aki sohasem élt itt a következőkben, még csak látogatást sem tett a vidéken, Bécsből adta ki a rendelkezéseit.